Roman personajlari dialoglarida ijtimoiy mavqe va muomala etiketining aks etishi: To kill a mockingbird hamda Otamdan qolgan dalalar romanlari misolida

Nasrullayeva Nafisa Zafarovna
professor, Samarqand davlat chet tillar instituti
Boymurodova Nodira Xusniddin qizi
mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek adabiyotiga mansub ikki roman - To Kill a Mockingbird hamda Otamdan qolgan dalalar misolida personajlar dialoglarida ijtimoiy mavqe va nutq etiketi ifodalanishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda qahramonlarning nutqida qo‘llanilgan murojaat shakllari, hurmat ifodalovchi birliklar, muloqot uslublari va madaniy qadriyatlarning til vositalari orqali aks etishi qiyosiy o‘rganiladi. Shuningdek, dialoglar orqali jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish, oilaviy va madaniy munosabatlar namoyon bo‘lishi ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari badiiy diskursda sotsiopragmatik omillarning muhim o‘rin tutishini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy mavqe, nutq etiketi, badiiy diskurs, dialog, sotsiopragmatika, lingvomadaniyat, personaj nutqi, qiyosiy tahlil.

Abstract. This article examines the reflection of social status and etiquette in the dialogues of literary characters based on the novels To Kill a Mockingbird and Otamdan qolgan dalalar. The study focuses on how forms of address, politeness markers, communicative behavior, and cultural norms are represented in the speech of the characters. Through comparative analysis, the article explores how social hierarchy, family relations, and cultural values are conveyed through dialogue. The findings show that literary dialogue serves as an important medium for reflecting sociopragmatic and linguocultural features of a society.

Keywords: social status, speech etiquette, literary discourse, dialogue, sociopragmatics, linguoculture, character speech, comparative analysis.

Kirish

Adabiy asarlardagi til nafaqat muloqot vositasi, balki ijtimoiy va madaniy voqelikning ham aksidir. Mualliflar dialoglar orqali qahramonlarning shaxsiyati, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxslararo munosabatlari va madaniy qadriyatlarini ochib berishadi. Shu nuqtai nazardan, nutq odob-axloqi va ijtimoiy maqom belgilari adabiy nutqni tushunishda muhim elementlarga aylanadi [1].

Ingliz va o‘zbek adabiy matnlarini qiyosiy o‘rganish turli jamiyatlar ijtimoiy munosabatlarni til orqali qanday kodlashi haqida qimmatli ma’lumot beradi. Harper Lining “To Kill a Mockingbird” va Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” asarlari dialoglar ijtimoiy ierarxiya va odob-axloq formulalarini qanday aks ettirishini o‘rganish uchun boy materiallarni taqdim etadi [2-3].

Nutq odob-axloqi muloqotda xushmuomalalik, hurmat, salomlashish, uzr so‘rash, minnatdorchilik va boshqa shaxslararo funktsiyalarni ifodalash uchun ishlatiladigan ijtimoiy jihatdan qabul qilingan lingvistik formulalarni anglatadi. Bu formulalar madaniyatlar orasida farq qiladi va jamiyatning ijtimoiy normalari bilan chambarchas bog‘liq [4]. Muloqotdagi ijtimoiy maqom leksik tanlovlar, hurmat so‘zlari, murojaat shakllari, ohang va kommunikativ strategiyalar orqali namoyon bo‘ladi. Sotsiopragmatik nazariyaga ko‘ra, tildan foydalanish nafaqat grammatik qoidalarga, balki yosh, jins, kasb va ijtimoiy ierarxiya kabi kontekstual omillarga ham bog‘liq. Adabiy nutqda dialoglar ko‘pincha ijtimoiy tabaqalanish ko‘rsatkichlari vazifasini bajaradi. Turli ijtimoiy sinflarga mansub personajlar o‘quvchilarga o‘zlarining mavqei va munosabatlarini aniqlash imkonini beruvchi turli lingvistik naqshlardan foydalanadilar [5-6].

Metodologiya

Mazkur tadqiqot qiyosiy-pragmatik va lingvomadaniy yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqot materiali sifatida Harper Lining To Kill a Mockingbird hamda Tog‘ay Murodning Otamdan qolgan dalalar romanlari tanlandi. Ushbu asarlardagi personajlar dialoglari tadqiqotning asosiy manbai sifatida xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida bir necha ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, tavsifiy tahlil metodi yordamida dialoglarda uchraydigan murojaat shakllari, hurmat birliklari, salomlashish va xayrlashish formulalari, iltimos, minnatdorchilik hamda uzr ifodalovchi nutq birliklari aniqlanib, tasniflandi [7]. Keyingi bosqichda qiyosiy tahlil metodi orqali ingliz va o‘zbek adabiy matnlarida ijtimoiy mavqe hamda nutq etiketi ifodalanishidagi o‘xshash va farqli jihatlar o‘rganildi.

Shuningdek, sotsiopragmatik tahlil usuli qo‘llanilib, personajlarning yoshi, jinsi, kasbi, oiladagi o‘rni va jamiyatdagi mavqei kabi omillarning nutq tanloviga ta’siri baholandi. Dialoglarda qo‘llangan til birliklarining pragmatik funksiyalari, xususan hurmat bildirish, ijtimoiy masofani saqlash, yaqinlikni ifodalash va mavqe namoyish qilish kabi kommunikativ vazifalari tahlil qilindi [8-9].

Lingvomadaniy yondashuv asosida esa har ikki xalq madaniyatiga xos odob-axloq me’yorlari va qadriyatlarining dialoglarda aks etishi o‘rganildi. Tadqiqot davomida kontekstual tahlil usulidan ham foydalanilib, nutq birliklari personajlar o‘rtasidagi munosabatlar va voqealar rivoji bilan bog‘liq holda talqin qilindi.

Tahlil natijalari asosida roman personajlari dialoglarida ijtimoiy mavqe va muomala etiketi til vositalari orqali qanday ifodalanishi hamda bu jarayonda madaniy omillarning tutgan o‘rni yuzasidan ilmiy xulosalar chiqarildi [10].

Natijalar va muhokama

“To Kill a Mockingbird” asarida ijtimoiy mavqe Amerika janubining irqiy bo‘lingan jamiyatida yashovchi personajlarning nutqi orqali aks etadi. Masalan, Miss Maudie, Calpurnia va Atticus kabi murojaat shakllari ham hurmatni, ham ijtimoiy masofani namoyon etadi. Bolalar nutqi kattalar nutqidan sezilarli darajada farq qiladi, avlodlar ierarxiyasini ko‘rsatadi. Atticus Finchning tili xotirjamlik, ratsionallik va xushmuomalalik bilan ajralib turadi. Uning nutqi uning yuqori axloqiy va ijtimoiy mavqeini namoyish etadi. Aksincha, ba’zi past darajadagi personajlar ularning ta’lim va iqtisodiy kelib chiqishini belgilovchi so‘zlashuv va dialektal iboralardan foydalanadilar [11].

“Otamdan qolgan qalalar” da ijtimoiy mavqe qarindoshlik atamalari, hurmat qo‘shimchalari va madaniy jihatdan o‘ziga xos murojaat shakllari kabi o‘zbekcha hurmat shakllari orqali ifodalanadi. Kattalarga hurmat bilan murojaat qilinadi, yoshroq qahramonlar esa katta oila a’zolari bilan gaplashganda ko‘pincha bilvosita nutqdan foydalanadilar. Bu o‘zbeklarning yosh va hokimiyatga hurmat ko‘rsatishning an’anaviy qadriyatlarini aks ettiradi [12-13].

Odob formulalariga salomlashish, xayrlashish, iltimoslar, duolar va minnatdorchilik ifodalari kiradi. Bu shakllar madaniy jihatdan singdirilgan va so‘zma-so‘z talqin qilishdan tashqari pragmatik ma'nolarga ega [14].

To Kill a Mockingbirdda inglizcha odob formulalari ko‘pincha to‘g‘ridan-to‘g‘ri va ixcham shakllarda uchraydi. ‘Rahmat’, ‘Kechirasiz’ va ‘Ha, janob’ kabi iboralar xushmuomalalik va hurmatni namoyish etadi. Bu iboralar Amerika jamiyatining ijtimoiy normalarini aks ettiradi, bu yerda og‘zaki xushmuomalalik ko‘pincha individual hurmat va rasmiy xushmuomalalikni ta’kidlaydi [15].

Otamdan qolgan dalalarda odob formulalari milliy an’analarga chuqur ildiz otgan. Salomlashish oilaviy farovonlik haqida batafsil so‘rovlarni o‘z ichiga olishi mumkin va duolar ko'pincha suhbatlarda qo‘llaniladi. Hurmatli unvonlar va bilvosita so‘rovlar kabi iboralar jamoaviy madaniy qadriyatlar va jamiyatga yo‘naltirilgan muloqotni ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

[1] H. Lee, To Kill a Mockingbird. New York, NY, USA: J. B. Lippincott & Co., 1960.

[2] T. Murod, Otamdan qolgan dalalar. Tashkent, Uzbekistan: Sharq, 1994.

[3] J. R. Searle, Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge, U.K.: Cambridge Univ. Press, 1969.

[4] G. Leech, Principles of Pragmatics. London, U.K.: Longman, 1983.
[5] P. Brown and S. C. Levinson, Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge, U.K.: Cambridge Univ. Press, 1987.
[6] G. Yule, Pragmatics. Oxford, U.K.: Oxford Univ. Press, 1996.
[7] D. Tannen, Conversational Style: Analyzing Talk Among Friends, 2nd ed. New York, NY, USA: Oxford Univ. Press, 2005.
[8] R. Lakoff, "The logic of politeness; or, minding your p's and q's," in Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, Chicago, IL, USA, 1973, pp. 292–305.
[9] E. Goffman, Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. New York, NY, USA: Anchor Books, 1967.
[10] J. Holmes, An Introduction to Sociolinguistics, 4th ed. London, U.K.: Routledge, 2013.
[11] R. Wardhaugh and J. Fuller, An Introduction to Sociolinguistics, 7th ed. Hoboken, NJ, USA: Wiley-Blackwell, 2015.
[12] M. A. K. Halliday, Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. London, U.K.: Edward Arnold, 1978.
[13] N. Fairclough, Language and Power, 3rd ed. London, U.K.: Routledge, 2014.
[14] R. Scollon, S. W. Scollon, and R. H. Jones, Intercultural Communication: A Discourse Approach, 3rd ed. Malden, MA, USA: Wiley-Blackwell, 2012.
[15] J. Thomas, Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics. London, U.K.: Longman, 1995.